

УДК 355.216: (=477,83/86) «1914/1920»

Любченко В.Б.
(м. Київ)

СПРОБИ ФОРМУВАННЯ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВОЄН ДОБРОВОЛЬЧИХ ВІЙСЬКОВИХ ЧАСТИН З ГАЛИЧАН¹-УКРАЇНЦІВ РУСОФІЛЬСЬКОЇ ОРІЄНТАЦІЇ (1914–1920)

Пропонована увазі читача стаття є першим досвідом в історіографії з комплексного дослідження генетично пов'язаних між собою спроб формування в роки Першої світової та Громадянської воєн добровольчих військових частин з галичан-українців русофільської орієнтації.

Предлагаемая вниманию читателей статья является первым в историографии опытом комплексного исследования генетически связанных между собой попыток формирования из галичан-украинцев русофильской ориентации добровольческих военных подразделений в годы Первой мировой и Гражданской войн.

The article presents a unique research in historiography of the complex study that explores the similarities in the attempts to form voluntary military units consisting of Galician Ukrainians of the Russophile orientation during World War I and Civil War.

Імператорська Росія. Опосередковано вперше гіпотетична можливість використання підданих Австро-Угорщини – українців русофільської орієнтації у війні на боці Російської імперії була закладена у маніфесті верховного головнокомандуючого російської армії генерал-ад'ютанта великого князя Миколи Миколайовича до «русского народа Подъяремной Руси» від 5² серпня 1914 р. Про це свідчать наступні слова маніфесту: «Освобождаемые русские братья! Всем вам найдется место на лоне матери-России. Не обижая мирных людей, какой бы они ни были народности, не полагая своего счастья на притеснении иноземцев, как это делают швабы, обратите меч свой на врага, а сердца свои к Богу, с молитвой за Россию и за русского царя»³.

Заклик повернути зброю проти ворога, під яким розумілися супротивники країн Антанти у війні, міг бути адресований як мобілізованим до австро-угорської армії українцям-русофілам, яких заохочували здаватися у полон, натякаючи на можливість в подальшому виступити зі зброєю в руках проти країни, підданими якої вони були, так і цивільному населенню на територіях, що, як очікувалося, будуть зайняті російськими військами, серед якого, вірогідно, розраховували знайти бажаючих збройно виступити на боці Російської імперії. Проте жодної конкретики та механізмів реалізації заклику текст маніфесту верховного головнокомандуючого не містив.

Варто зазначити, що для сучасників не був таємницею факт безпосередньої участі членів заснованого ще 29 липня 1914 р. у Києві за сприяння штабу Київського військового округу галицькими політичними біженцями-русофілами «Карпато-руського освободительного комитета» (КРОК, голова – Юліан Яворський) у підготов-

ці тексту згаданого вище маніфесту великого князя Миколи Миколайовича⁴. Текст же відозви «Многострадальный русский народ Галицкой земли!», з якою сам КРОК у день свого заснування звернувся до українського населення Австро-Угорщини, хоч і заохочував українців до дезертирства з армії монархії Габсбургів, проте ще не містив прямого заклик збройно виступити проти неї: «Кидай оружие и отдавайся православному воинству, которое примет тебе не как военного пленника, а как родного брата вертающего с неволи под стрехи родной хаты. Кидай оружие, чтобы в велику хвилю освобождения Галицкой Руси не лилась кровь брата от руки брата»⁵.

Хоча поки що не вдалося знайти документального підтвердження практичних заходів з боку КРОК у короткий період його існування (9 вересня 1914 р. він склав свої повноваження у Львові перед РНСРР – «Русским народным советом Прикарпатской Руси» – головним політичним репрезентантом галицького русофільства) щодо спроби формування добровольчого загону з галицьких втікачів і емігрантів, свого часу І.Крип'якевич, спираючись на інформацію, якою володів, констатував, що КРОК «пробував – безуспішно – організувати дружину добровольців»⁶. Надалі головним модератором ідеї формування добровольчого загону виступав вже РНСРР.

Довгий час (до кінця весни 1915 р.) найбільшим і єдиним здобутком на цьому напрямку був початок підготовки офіцерського складу з тих галичан-русофілів, що, будучи студентами у Російській імперії, з початком війни спромоглися перейти у російське підданство. 13 січня 1915 р. «Прикарпатская Русь» надрукувала замітку з гучною назвою «Галицко-русские добровольцы», в якій сповіщалося, з посиланням на дописи з Петрограда, що «недавно несколько галицко-русских студентов, живших в последнее время в России и принявших до войны православие, а с объявлением войны и русское подданство, поступили добровольцами в военные училища». Прізвища галичан-юнкерів газета не назвала з міркувань безпеки членів їхніх родин в Австро-Угорщині, проте відзначила, що посвячення юнкерів в офіцери відбудеться навесні⁷. Певна річ, що РНСРР, переслідуючи мету створення добровольчої дружини, був зацікавлений в якомога ширшій підставовій базі для вступу галичан до військових училищ Російської імперії.

Навесні 1915 р. РНСРР звернувся до тимчасового воєнного генерал-губернатора Галичини графа Г.О.Бобринського із клопотанням про дозвіл на формування «особого галицко-русского добровольческого отряда» та про відкриття дверей російських військових училищ для навчання в них «галицко-русской учащейся молодежи». 27 травня 1915 р., незадовго до полишення російськими військами більшої частини Галичини, начальник штабу верховного головнокомандуючого генерал від інфантерії М.М.Янушкевич сповістив листом за номером 7210 воєнного генерал-губернатора Галичини, що «верховный главнокомандующий не встречает препятствий к формированию добровольческой галицко-русской дружины на одинаковых основаниях с чешской [курсив наш – В.Л.], если к сему не встретится возражений со стороны главнокомандующего армиями Юго-Западного фронта». Щодо другої частини клопотання РНСРР генерал від інфантерії М.М.Янушкевич, посилаючись на відгук воєнного міністра, повідомив, що для задоволення цього прохання перешкод також немає «при условии окончания полных курсов среднеучебных заведений (не только галицийских, но и вообще заграничных) без всяких дополнительных (на время войны)

испытаний, но при условии такого владения русским языком, которое позволяло бы следить за курсом»⁸. «Что же касается решения этого вопроса со стороны вакансий, – провадив далі М.М.Янушкевич, – то к приему указанных лиц в трехклассные военные училища, надо полагать, препятствий не встретится; прием же их в двухклассные и особенно в кавалерийские, наплыв ищущих поступления в которые превышает число имеющихся вакансий, может состояться для добровольцев-галичан на общих с коренным населением основаниях, то есть – по конкурсу. По вопросу о приеме галичан в специальные училища (артиллерийские и инженерные) – сообщу дополнительно по получении уведомления о сем военного министра»⁹.

Оскільки верховний головнокомандуючий знайшов можливим дозволити формування «добровольческой галицко-русской дружины на одинаковых основаниях с чешской», важливо встановити, на яких саме засадах було створено останню станом на травень 1915 р. Це необхідно зробити й для того, аби стало зрозуміло, чому, попри зовнішню подібність обставин і процесів, чеську добровольчу дружину було оперативно сформовано не лише на папері, тоді як у випадку з дружиною «галицко-русской» сам дозвіл на її формування (так і нереалізований на практиці до розпаду Російської імперії) був даний лише наприкінці травня 1915 р. – через десять місяців після початку Великої війни.

З ініціативою створення чеської добровольчої дружини, що діяла б спільно з російською армією, вже на самому початку війни виступили чеські товариства Російської імперії (обох столиць та Києва). Зокрема, московський «Чеський комітет» вже 22 липня 1914 р. подав на розгляд Военного міністерства проект організації особливих військових частин з чехів-добровольців, а київський «Чеський комітет допомоги жертвам війни» 27 липня закликав до створення так званих гуситських підрозділів з чеських добровольців віком від 16 до 45 років¹⁰. На своєму засіданні 30 липня Рада міністрів Російської імперії одногослоно схвалила «предположение о сформировании особых чешских войсковых частей»¹¹. 7 серпня 1914 р. Військова рада Російської імперії затвердила поданий на її розгляд 5 серпня головним управлінням Генерального штабу (відділ устрою і служби військ) порядок формування таких частин, про що останнє того ж дня повідомило за номером 2871/293 начальника штабу Київського військового округу для виконання¹².

Отже, затверджений 7 серпня 1914 р. порядок формування чеських військових частин передбачав наступне:

1) формування чеських військових частин з чехів-добровольців, причому добровольців, котрі колись були офіцерами іноземних армій, дозволялося приймати на офіцерські посади згідно з їхніми чинами, але на правах офіцерів російського ополчення;

2) місцем формування чеських добровольчих частин мав стати Київ як найцентральніший з пунктів з більш-менш значним чеським населенням, саме ж формування мало відбуватися за розпорядженням штабу Київського військового округу;

3) вся діяльність з набору добровольців для означених формувань покладалася на чеські товариства Петербурга, Москви, Києва та Одеси, причому головним з них за своїми функціями визнавалося Київське товариство;

4) видатки на формування та утримання чеських добровольчих частин поклалися на рахунок воєнного фонду¹³.

Надзвичайно важливим для чеських військових формувань на теренах Російської імперії було ще одне рішення верховного головнокомандуючого, про яке 4 грудня 1914 р. командира «Ческе дружини» підполковника Созентовича сповістив своїм розпорядженням за номером 9502 черговий генерал штабу 3-ї Армії. З огляду на політичне значення привернення симпатій чеського населення Австро-Угорщини до Російської імперії, а також беручи до уваги настійливе клопотання видних чеських діячів, верховний головнокомандуючий визнав за можливе «разрешить поступление в «Чешскую дружину», сформированную в Киеве, также и желающих чехов-военнопленных», причому приймати їх було дозволено «тотчас по взятии в плен». Дві обов'язкові умови, що їх було чітко окреслено – повна добровільність при вступі та письмове поручительство за кожного з боку командира дружини¹⁴.

Ще одним принциповим моментом для розуміння особливостей формування та статусу як чеських, так і проєктованих «галицко-руських» військових частин було роз'яснення верховного головнокомандуючого від 3 березня 1915 р., відповідно до якого «чешские добровольческие дружины не являются частями русской армии», на підставі чого було визнано можливим дозволити запровадити у чеських частинах чеську командну мову¹⁵. Певна річ, що галичани-русофіли, відстоюючи «единство русского народа», на відміну від чехів, не потребували іншої командної мови, окрім російської, але статус їхнього проєктованого загону мав бути таким же як і у чехів – йшлося про окремий добровольчий військовий підрозділ, що структурно не входив би до складу російської армії.

Після травня-червня 1915 р. у питанні формування чеських підрозділів, які зі сформованої у Києві в серпні-вересні 1914 р. дружини розрослися станом на січень 1916 р. у полк, серпень 1916 р. – у бригаду, вересень 1917 р. – в армійський корпус, що на кінець того року нараховував понад 38 тисяч бійців і офіцерів¹⁶, було видано ще багато наказів, розпоряджень та прийнято рішень, але правовою базою в усій її сукупності для формування «галицко-руської дружини» слугували лише вище розглянуті нами.

Таким чином, проєктована до створення «галицко-русская дружина» від самого початку свого існування мала б формуватися з декількох джерел – дуже невеликої групи уродженців українських теренів Австро-Угорщини, що вже перебували у російському підданстві (натомість, російськoпідданих чехів були десятки тисяч), військовополонених (вочевидь – головне джерело) та на той момент з кожним днем все зростаючого числа біженців (певна річ, лише тих з них, як і у випадку з військовополоненими, що мали стійкі русофільські погляди чи симпатії). Видатки на організацію дружини мали здійснюватися за рахунок державного воєнного фонду. В організаційному плані дружина не становила б собою підрозділу російських військ.

Згода головнокомандуючого арміями Південно-Західного фронту на формування з галичан добровольчого загону була дана вже після евакуації російськими військами Львова й несла на собі відбиток скептичних настроїв, спричинених відступом. 22 червня 1915 р. начальник канцелярії головного начальника постачань армій Південно-Західного фронту Д.Сергієвський повідомив листом за номером 17980

начальника штабу тимчасового воєнного генерал-губернатора Галичини К.С.Ново-гребельського, що головнокомандуючий арміями фронту генерал-ад'ютант М.Ю.Іванов поставив наступну резолюцію на копії вже згаданого листа від 27 травня 1915 р. за підписом начальника штабу верховного головнокомандуючого генерала М.М.Янушкевича: «Препятствовать не следует, но едва ли теперь найдется много желающих»¹⁷.

Як би там не було, попри формально позитивне розв'язання клопотання РНСПР, до практичної реалізації задуму так і не приступили ні того, ні наступного, 1916, року. На часі були більш нагальні проблеми, спричинені відступом, зокрема біженська¹⁸, які потребували негайного розв'язання, до того ж і сам РНСПР, що після евакуації, транзитом через Київ, у вересні 1915 р. осів у Ростові-на-Дону й переживав серйозну внутрішню кризу, на деякий час втратив інтерес до висунутої ним же ідеї.

Новий спалах активності навколо питання про формування добровольчого загону з галичан-українців русофільської орієнтації припадає на кінець 1916 – початок 1917 р. На той час російські війська, внаслідок «Брусилівського прориву», вдруге за роки Великої війни міцно закріпилися на більшій частині Східної Галичини та Буковини.

Ініціатива, як і раніше, виходила від РНСПР. З детального «Проекта программы Карпато-русского съезда, имеющего быть в сентябре 1916 г. в Москве»¹⁹ (є підстави вважати, що з'їзд не відбувся через зумовлену умовами воєнного часу відсутність дозволу на його проведення) видно, що під VI-м (з загальних IX-ти) параграфом порядку денного з'їзду стояло питання «Карпато-русский добровольческий отряд», яке мав представити увазі делегатів особисто голова РНСПР В.Ф.Дудикевич²⁰.

В січні 1917 р. керівництво РНСПР, судячи зі всього без попереднього нового узгодження зі штабами верховного головнокомандуючого та головнокомандуючого арміями Південно-Західного фронту, знову повернулося до питання про формування добровольчого загону, який складався б із галичан-українців русофільської орієнтації й міг би брати участь у війні на боці Російської імперії. Маючи на руках формальний дозвіл на формування такого загону, виданий попередніми верховним головнокомандуючим та головнокомандуючим арміями Південно-Західного фронту ще у травні й червні 1915 р., про який, вочевидь, всіма вже було забуто, РНСПР опублікував 20 січня 1917 р. у Ростові-на-Дону «Объявление» за номером 162, в якому, посилаючись на дозвіл верховного головнокомандуючого, проте не називаючи його дати, оголосив, що приступає до складання списків бажаючих стати добровольцями й закликає земляків-галичан як біженців, так і військовополонених негайно записуватися у добровольці. Відповідно до тексту «Объявления», підписаного головою (В.Дудикевичем), секретарем (М.Сохоцьким) та начальником канцелярії (Г.Мальцем) РНСПР, попередній запис добровольців мав вестися у начальника канцелярії та в усіх уповноважених РНСПР. За наявності достатньої для сформування окремої військової частини кількості бажаючих стати добровольцями, РНСПР планував звернутися до верховного головнокомандуючого з клопотанням про визначення місця для формування загону та про призначення офіцерів-інструкторів²¹. Нагадаємо, що саме за такою схемою у серпні-вересні 1914 р. відбувалося формування

у Києві «Ческе дружини» – військового підрозділу, що складався з добровольців-чехів – мешканців Російської імперії.

Особливо важливу роль у справі формування добровольчого загону як з причини значної кількості біженців-галичан у Київській губернії, так і з огляду її наближеності до місця розташування штабів верховного головнокомандуючого та командуючого арміями Південно-Західного фронту, що полегшувало зносини з ними, відігравав член РНСПР й водночас його уповноважений з облаштування «карпато-руських» біженців у Києві та Київській губернії Ю.А.Яворський. Вже 29 січня 1917 р., з посиланням на нього та на його прохання, «Киевская мысль» опублікувала на своїх шпальтах майже ідентичну за змістом виданому у Ростові-на-Дону «Объявлению» замітку «Карпато-руський добровольческий отряд». Відмінність полягала лише в конкретизації національної належності, а по суті – національної орієнтації уродженців Карпатської Русі, які закликалися, «кто только может», записуватися у добровольці – звичайно, лише за умови, що вони «русской национальности». Запис добровольців у Києві мав відбуватися в канцелярії Ю.А.Яворського за адресою: вулиця Львівська, 45²².

Кількома днями пізніше, з датою «1 февраля 1917 г.», київська «Славянская типография» видала масовим накладом у вигляді окремого звернення і за тією ж назвою майже повний текст згаданої газетної замітки²³. Прикметно, що по офіційний дозвіл публікувати оголошення та проводити попередній запис до добровольчого загону Ю.А.Яворський звернувся лише 11 лютого 1917 р., надіславши відповідне прохання на ім'я головнокомандуючого арміями Південно-Західного фронту – вже після початку практичних дій у цьому напрямку²⁴.

Отримавши клопотання Ю.А.Яворського й не володіючи жодною інформацією по суті піднятого у ньому питання, генерал-квартирмейстер штабу головнокомандуючого арміями Південно-Західного фронту генерал-лейтенант М.М.Духонін звернувся за роз'ясненнями до штабу верховного головнокомандуючого. Яким же мало бути його здивування, коли черговий генерал штабу верховного головнокомандуючого протелеграфував йому, що штабу «ничего неизвестно по названному вопросу!» Це змусило генерала М.М.Духоніна звернутися 25 лютого 1917 р. до начальника штабу Київського військового округу, аби той з'ясував у Ю.А.Яворського, коли було дано дозвіл верховним головнокомандуючим на формування добровольчої дружини²⁵. Того ж дня відповідний запит було відправлено Ю.А.Яворському²⁶.

Лютневий демократичний переворот у Російській імперії та викликані ним зміни у країні на місяць затримали відповідь Ю.А.Яворського й подальші кроки РНСПР у спробах приступити до формування добровольчого загону, про що йтиметься далі.

Демократична Росія. Попри традиційну орієнтацію на консервативні монархічні сили з правої частини політичного спектру Російської імперії та довголітні тісні зв'язки з їхніми численними представниками, бажання й в очах новопосталої влади далі залишатися виразником інтересів Галицької Русі та репрезентантом кількасот-тисячної маси її уродженців – біженців та військовополонених змусило РНСПР в кількаденний термін після Лютневого демократичного перевороту публічно визначити своє ставлення до змін, що відбулися, аби не розділити долі своїх колишніх покровителів. Вже 4 березня 1917 р. РНСПР зібрався на своє екстрене засідання, на якому ухвалив текст привітання до Виконавчого комітету Державної думи та до

Тимчасового уряду. Відзначивши в ньому, що «подъяремный русский народ возлагает все свои надежды на братский державный русский народ, чаеет своего освобождения и объединения с ним», і привітавши центральні органи нової влади, РНСПР далі заявив про «готовность русского народа Прикарпатья принять посильное участие в народном строительстве земли русской» і побажав «верховой народной власти и народному правительству России успешно исполнить принятую на себя великую задачу, с помощью геройского непобедимого русского воинства доставить России скорую, решительную и окончательную победу над врагами, завершить великий и святой завет собирания русской земли воедино, великую и могучую Русь сделать свободной и счастливой»²⁷. Можливо, саме завдяки такому швидкому орієнтуванню у політичній кон'юктурі РНСПР вдалося уникнути у взаєминах з новою центральною владою тавра «чорносотенний», зберігши становище одного із її контрагентів на галицькому напрямку політики взагалі та у сфері широкого кола питань, пов'язаних із біженцями та військовополоненими, зокрема.

З кінця березня й до початку червня 1917 р. навколо питання про формування «карпато-русского добровольческого отряда» знову розгорталися події, значний вплив на перебіг яких мала несталість складу вищого командування на рівнях верховного головнокомандуючого, головнокомандуючого арміями Південно-Західного фронту та головного начальника Київського військового округу. На раніше згадуваний запит начальника штабу Київського військового округу від 25 лютого 1917 р. щодо того, коли було дано дозвіл верховним головнокомандуючим на формування добровольчого загону, Ю.А.Яворський подав відповідь лише 28 березня 1917 р., відіславши до старих і добре вже нам знайомих розпоряджень від 27 травня та 22 червня 1915 р.²⁸

Наприкінці квітня, після надання пояснень, справа формування добровольчого загону несподівано зрушила з місця, оскільки її підтримав верховний головнокомандуючий генерал від інфантерії М.В.Алексєєв. 30 квітня 1917 р. начальник штабу верховного головнокомандуючого генерал-лейтенант С.А.Сухомлин у секретній телеграмі на ім'я головного начальника Київського військового округу повідомив, що «ГЛАВКОВЕРХ признал желательным поддержать идею формирования карпато-русской дружины и, если Яворский вполне лояльный, приказал приступить к формированию таковой распоряжением ГЛАВКОЮЗ». В той же час у телеграмі зазначалося, що «для широкого развития формирований не имеется материальной части»²⁹.

Чи був за цим виданий відповідний наказ головнокомандуючого арміями Південно-Західного фронту генерала від кавалерії О.О.Брусилова – достеменно невідомо, хоча вірогідно, що так, оскільки вже 2 травня 1917 р. Ю.А.Яворського запросили для розмови на квартиру головного начальника Київського військового округу³⁰. Треба думати, ступінь лояльності Ю.А.Яворського не викликав жодних сумнівів, бо 11 травня 1917 р. він надіслав на ім'я голови РНСПР В.Ф.Дудикевича телеграму такого змісту: «Получил спешное предложение штаба немедленно приступить к организации дружины. Немедленно обсудите вопрос, сообщите срочной телеграммой решение, предположения, шансы»³¹.

Коли, здавалось би, у справі формування загону все остаточно вирішилось на її користь, за підтримки київських демократичних громадських організацій загально-російської орієнтації відбулася зміна головного начальника Київського військового

округу. Замість прихильного до ідеї формування добровольчої дружини генерал-лейтенанта М.О.Ходоровича, на чолі Київського військового округу було поставлено члена партії есерів полковника К.М.Оберучева, який на своїй посаді вкрай негативно ставився до будь-яких національних тенденцій в армії. Цілком природно, що взаємини у нього з Ю.А.Яворським не склалися від самого початку, до того ж останній, належачи до консервативного табору, не міг викликати довіри в очах представника революційної демократії. 22 травня 1917 р., після зустрічі з полковником К.М.Оберучевим, Ю.А.Яворський надіслав В.Ф.Дудикевичу повну розпачу телеграму: «Новый начальник Киевского военного округа Оберучев решительно заявился против образования нашего отряда, с которым – по его словам – русской демократии не по пути, так как поднятие национальных штывов ныне нежелательно вообще, освобождение Карпатской Руси – недопустимая аннексия, отвлечение военнопленных от тыловых работ – вредно»³².

За таких обставин Ю.А.Яворський не склав рук, вирішивши діяти в обхід головного начальника Київського військового округу. Того ж 22 травня 1917 р. він звернувся телеграмою до головнокомандуючого арміями Південно-Західного фронту з проханням дозволити прибути й особисто доповісти у справі формування добровольчого загону, на що наступного дня отримав дозвіл від начальника штабу головнокомандуючого арміями фронту генерал-лейтенанта М.М.Духоніна³³.

Саме в ці дні відбулися зміни на посадах верховного головнокомандуючого та головнокомандуючого арміями Південно-Західного фронту. Звільнивши посаду головнокомандуючого арміями Південно-Західного фронту для генерал-лейтенанта О.С.Гутора, верховним головнокомандуючим став генерал від кавалерії О.О.Брусилов. Тож не дивно, що в умовах зміни головнокомандування Ю.А.Яворський, прибувши в штаб Південно-Західного фронту, так і не зміг дістати чітких інструкцій. 30 травня 1917 р. він телеграфував В.Ф.Дудикевичу: «В ШТАЮЗ встретили полное сочувствие, однако, вследствие происшедшей перемены главнокомандования, окончательно выяснить вопрос не могли. Сегодня же едем в ставку верховного главнокомандующего»³⁴.

Зустріч з верховним головнокомандуючим не дала бажаних Ю.А.Яворському та РНСП результатів й підвела ризику під справою формування з біженців та військовополонених галичан-українців русофільської орієнтації добровольчої дружини. 2 червня 1917 р. Ю.А.Яворський телеграфував з цього приводу В.Ф.Дудикевичу: «В связи с общими неблагоприятными условиями и настроениями настоящего момента верховный главнокомандующий считает теперь образование нашего отряда несвоевременным и нежелательным, ввиду чего приходится окончательно ликвидировать все дело»³⁵. Аналогічну за змістом телеграму Ю.А.Яворський того ж дня надіслав на ім'я начальника штабу головнокомандуючого арміями Південно-Західного фронту³⁶.

Таким чином, так і не було до початку входження колишньої Російської імперії в період дезінтеграції і розпаду реалізовано бажання РНСП щодо формування з австро-угорських українців русофільської орієнтації, що перебували як біженці та військовополонені на території Російської держави, військових дружин, що діяли б спільно з російською армією, тоді як, наприклад, чехословацькі військові частини

успішно формувалися. Якщо останні розглядалися російською владою як про-російськи налаштована основа збройних сил майбутньої держави чехів і словаків, що мала постати у разі перемоги у війні країн Антанти, то у випадку з ідеєю РНСРП цей мотив був відсутній, оскільки як російська офіційна влада, так і проводирі москво-фільства декларували бажання бачити заселені українцями землі Австро-Угорщини у складі спочатку Російської імперії, а після Лютневого 1917 р. перевороту – демократичної Росії. Окрім того, до падіння у Російській імперії самодержавного ладу представники вищого командування, треба думати, були не схильні переоцінювати ступінь поширення серед українського населення Австро-Угорщини русофільських настроїв і тому, остерігаючись проникнення українофільства у військове середовище і не знаходячи широкої людської ресурсної бази у цій справі, не квапилися з практичною реалізацією проєктів формування «карпато-руських» добровольчих частин.

Біла Росія. Те, що так і не вдалося зробити протягом 1914–1917 рр. – почасти було зреалізовано в 1918–1920 рр. під час Громадянської війни на теренах колишньої Російської імперії.

Перші організаційні кроки з формування «Карпато-руського отряда» у складі Добровольчої армії (ДА) були зроблені в січні 1918 р. у Ростові-на-Дону на той час заступниками голови РНСРП Г.Мальцем та Л.Олексієвичем (Алексієвичем), які досягли домовленості з генералом від інфантерії М.В.Алексєєвим щодо умов формування загону та стратегічної співпраці між РНСРП і командуванням ДА. У викладі В.Ваврика – члена загону і певний час його командира, сторони зійшлися на наступних п'яти пунктах:

- 1) Совет имеет право выбрать себе командира для отряда;
- 2) офицеры-галичане сохраняют чин, какой они имели в рядах австрийской армии;
- 3) Добровольческая армия и затем русское правительство будут поддерживать Совет в его стремлениях;
- 4) вольноопределяющиеся будут приниматься в военные училища на правах русских подданных;
- 5) отряд будет подчиняться командованию Добровольческой армии и уставам, которые обязывали русскую армию до революции»³⁷.

Звичайно, РНСРП у реальному житті не «обирав» командира загону, його призначало командування Добровольчої армії. Перший пункт домовленостей радше означав, що РНСРП в особі своїх очільників мав право висловлювати побажання щодо таких призначень, протегуючи бажаним для нього кандидатам або, навпаки, подаючи клопотання, щодо заміни на посаді командира загону певних осіб, що не виправдали сподівань чи дискредитували себе.

21 січня 1918 р. у Ростові-на-Дону було оприлюднено відозву до земляків із закликом записуватися в «Карпато-русский отряд». За час до 9 лютого 1918 р., коли Добровольча армія під командуванням генерала від інфантерії Л.Г.Корнилова вирушила у свій 1-й Кубанський («Крижаний» похід), до складу загону встиг записатися 41 галичанин – переважно це були гімназисти, а також студенти, селяни і кілька військовиків (серед останніх і прапорщик Туркестанського полку Богдан Яців, якого й було призначено першим командиром загону). З огляду на недостатню кількість добровольців-галичан для формування з них самостійної бойової одиниці

організаторам загону довелося домовитися з командуванням Чехо-словацького інженерного батальону про входження до його складу «Карпато-руського отряда» на правах окремої роти. На той момент чехів та словаків у батальоні було біля сотні бійців³⁸.

Залишивши позаду Ростов-на-Дону і здолавши відстань у 18 верст, Добровольча армія зупинилась для триденного перепочинку у донській станиці Ольгинській. Саме тут, за станицею біля млина, з ініціативи Г.С.Мальця, зібранням усіх галичан було обрано громадський комітет, що мав відати усіма справами «Карпато-руського отряда» та репрезентувати його у зносинах з командуванням Добровольчої армії й зовнішнім світом. Головою комітету було обрано Г.Мальця, його помічником – В.Колдру, секретарем – В.Ваврика, членами – В.Охничка і А.Хому. На цьому ж зібранні було прийнято рішення відправити кілька осіб до Москви через Ростов-на-Дону та Харків, а також в станиці для вербування в загін червонорусів, що там перебували³⁹. Г.Малець очолював «Комітет по організації Карпато-руського отряда» включно до евакуації військ генерал-лейтенанта П.М.Врангеля з Криму наприкінці 1920 р. Практично не маючи коштів, увесь цей час він провадив роботу з організації загону, репрезентуючи його в штабах та різних відомствах, готував від імені загону записки, меморандуми, мапи, а коли перебував у загоні – разом з іншими зі зброєю в руках йшов у бій⁴⁰.

Справжнє бойове хрещення «Карпато-руський отряд» як складова на той час Чехословацького батальону прийняв 9 березня 1918 р. під час драматичного багатогодинного бою при хуторі Филипіївському на Кубані, де галичани, зазнавши значних втрат, зіграли особливо важливу роль у прориві армії генерала від інфантерії Л.Г.Корнилова з більшовицького оточення. Пораненого в цьому бою прапорщика Б.Яцева на посаді командира загону замінив В.Ваврик⁴¹.

Після невдалого наприкінці березня 1918 р. штурму Катеринодара і смерті там генерала від інфантерії Л.Г.Корнилова «Карпато-русская рота» разом з Добровольчою армією з боями і значними втратами повернулася на Дон. Коли в червні 1918 р. Добровольча армія зупинилася для перепочинку та поповнення особового складу неподалік від Ростова-на-Дону в станиці Мечетинській, користуючись близькістю головного на Півдні Росії осідка галицьких біженців, свій склад зміг поповнити і «Карпато-руський отряд», довівши його до 100 осіб. За бойові заслуги 16 бійців загону отримали тут свій перший офіцерський чин⁴².

Влітку і восени 1918 р. «Карпато-руський отряд» брав участь у запеклих боях навколо Ставрополя – біля Малої і Великої Джалги, Пелагіади, станиць Борсуковської і Невинномиської, в яких зазнав значних втрат. Замість В.Ваврика, який, захворівши на «іспанку», вибув на деякий час з лав загону, ним тимчасово командував поручик Матоглина⁴³.

Тоді ж план широкого використання «карпато-руських» військових формувань задля оволодіння українськими теренами Австро-Угорщини, що розвалювалася на очах після поразки у Великій війні, запропонував командуванню О.Геровський, який 26 жовтня 1918 р. подав у Катеринодарі на розгляд голови Особливої наради при головнокомандуючому Збройними силами на Півдні Росії генерала від кавалерії А.М.Драгомирова спеціальну записку⁴⁴. Констатувавши у ній початок гострої бороть-

би за Галичину між українцями та поляками, О.Геровський закликав «пока не поздно, привести разгорающееся червонно-русское движение в согласие с общерусскими интересами, которые не допускают ни образования новой «украинской державы», ни, тем более, присоединения искони русских областей, Галичины и Холмщины, к Польше»⁴⁵. На думку автора записки, це завдання міг виконати «только особый Червонно-русский отряд, так как вмешательство такого отряда в дела зарубежной Руси, с одной стороны, не отвлечет сил Добровольческой армии, с другой стороны, не будет противоречить программе Вильсона»⁴⁶. Очолити цей загін повинен був «один из популярных русских генералов, имя которого известно в Червонной Руси», що мало забезпечити широкий притік добровольців від самого початку його формування⁴⁷. О.Геровський був певен, що при появі такого загону в межах Червоної Русі «можно с полной уверенностью рассчитывать на присоединение существующих уже на месте галицко-русских отрядов» (треба думати – галицьких українських військових частин), а далі не виключав проведення мобілізацій⁴⁸. Мабуть, вже тоді не зовсім переконливо мала виглядати теза автора записки про те, що «всю материальную часть, оружие и боевые припасы отряд будет иметь возможность получить, не обременяя Добровольческой армии»⁴⁹. У питанні підпорядкування проєктованого ним загону О.Геровський виходив з того, що «преследуя те же цели, что и Добровольческая армия, и стремясь к соединению Червонной Руси с Россией, Червонно-русский отряд должен формироваться с одобрения главнокомандующего Добровольческой армии и находится под его верховным командованием»⁵⁰.

Немає нічого дивного у тому, що генерал від кавалерії А.М.Драгомиров, ознайомившись з текстом цитованої записки, 29 жовтня 1918 р. залишив на ній наступну резолюцію: «Словесно разъяснить Геровскому несвоевременность такого формирования и отсутствие практической пользы при настоящем международном положении»⁵¹.

В ще одній записці⁵², поданій ним того ж таки 26 жовтня 1918 р., О.Геровський, звернувши увагу командування Добровольчої армії на спроби «Омської української громади» формувати українські військові частини шляхом вилучення червонорусів зі складу сибірських, чехо-словацьких та сербських частин, висловив занепокоєння, що «чешское командование и Сибирское правительство могут согласиться и даже оказывать содействие таким формированиям»⁵³. З огляду на цю загрозу, він просив «сообщить Сибирскому правительству и чешскому командованию, что формирование «украинских» частей недопустимо, и что, в частности, в случае выделения русских галичан, буковинцев и угророссов из них могут формироваться только червонно-русские части, стоящие в политическом отношении под руководством червоннорусов, признающих национальное и культурное единство русского народа»⁵⁴. В даному разі генерал від кавалерії А.М.Драгомиров визнав слушність пропозиції О.Геровського, накресливши 29 жовтня 1918 р. наступну резолюцію: «Внести в памятку о возбуждении этого вопроса, когда будем сноситься с Уфимским правительством»⁵⁵.

Із закінченням Великої війни та в умовах підготовки до Паризької мирної конференції тиск на командування Добровольчої армії з боку червонорусів русофільської орієнтації, що перебували на Півдні Росії, та співчуваючих їм російських політичних діячів було посилено. 29 листопада 1918 р. до головнокомандуючого

Збройними силами на Півдні Росії генерал-лейтенанта А.І.Денікіна в Катеринодарі звернулися листовно представники ініціативного комітету зі створення «Червоно-руського общества» (В.Кашкаров, Г.Малець, О.Геровський, Б.Будилович та М.Львов) з проханням прийняти під своє покровительство проектоване до створення товариство, що мало за головну мету діяльності пропаганду «идеи воссоединения с Россией Червонной Руси (Галицкой, Буковинской и Угорской)», а також сприяння «всяким начинаниям, стремящимся к этой цели»⁵⁶. Поверх листа, в якому були викладені аргументи на користь прилучення Червоної Русі до відроджуваної Росії, генерал-лейтенант А.І.Денікін наклав свою резолюцію: «Особому совещанию. Вопрос Червонной Руси во всем его объеме надлежит поднять на мирной конференции»⁵⁷. Саме цей, дипломатичний, а не військовий напрямок в боротьбі за встановлення контролю над українськими теренами колишньої монархії Габсбургів було визнано командуванням Добровольчої армії за єдино можливий за тих умов, що склалися. Звичайно, це жодним чином не означало, що очільники галицько-буковинсько-угороруського русофільства на теренах білої Росії зовсім відмовляться від планів використання «карпато-руських» військових частин для дій поза Збручем. До цієї ідеї, як засвідчили події, вони ще не раз повертались надалі.

Отримавши відпочинок у Новоросійську, «Карпато-руський отряд» згодом переїхав до Таганрога, звідки, на межі 1918/1919 років, був переміщений до Волновахи в Донбасі, біля якої, а також Єленівки, Валеріяновки, Благодатного та Маріуполя брав участь у жорстоких боях з більшовицькими військами. В той час загоном командував штабс-капітан Піаццо, а згодом – підпоручик О.Брояковський. У відрізаному більшовиками від Донської області Маріуполі «Карпато-руському отряду» разом з незначними силами добровольців довелося витримувати тривалу облогу. Саме тут, в Маріуполі, розійшлися до цього спільні шляхи галичан, що залишилися з Добровольчою армією, з одного боку, і чехів зі словаками, які скористалися можливістю організовано евакуюватися на французьких військових кораблях, з іншого. З огляду на цю обставину, за наказом генерала Єльчанінова, «Карпато-руський отряд» було перейменовано в «Отдельный Карпато-руський батальон», що вперше надало йому статусу самостійної військової одиниці. Командиром батальйону було призначено капітана Ускова. Змушені врешті-решт здати більшовикам Маріуполь, добровольці на пароплавах відпливли до Керчі, а далі – у Таганрог⁵⁸.

25 січня 1919 р. РНСП в особі виконуючого обов'язки голови Костецького, члена РНС і організатора «Карпато-руського добровольческого отряда» Г.Мальця та секретаря д-ра Гумецького після попередньої наради з представниками громадських організацій і установ звернувся до головнокомандуючого Збройними силами на Півдні Росії генерал-лейтенанта А.І.Денікіна з сформульованим у чотирьох пунктах проханням щодо нагальних політичних і військових питань, причому останній пункт прямо торкався необхідності формування «карпато-руських» військових частин⁵⁹. РНСП просив головнокомандуючого:

1) вважати Прикарпатську Русь – Галичину, Буковину і Угорську Русь складовою частиною російської держави;

2) доручити представникам Росії на Мирному конгресі захист Прикарпатської Русі як частини Росії;

3) поширити на уродженців Прикарпатської Русі всі права і обов'язки громадян Росії;

4) «в случае мобилизации формировать из новомобилизованных уроженцев Прикарпатской Руси и добровольцев Карпато-русского добровольческого отряда при Чехо-словацком отдельном пехотном батальоне отдельные карпато-русские части»⁶⁰.

Вочевидь, питання щодо можливості формування з галичан-українців, що опинилися в роки Великої війни на теренах колишньої Російської імперії, військових частин на основі масової мобілізації розглядалося у той час доволі серйозно і мало підтримку зонайменше з боку Дипломатичного відділу Особливої наради при головнокомандуючому Збройними силами на Півдні Росії. Так, керуючий Дипломатичним відділом А.А.Нератов, підтримуючи клопотання РНСР, подав головнокомандуючому доповідну записку щодо «желательности составить из 500 тыс. выходцев из Галиции и Угорской Руси армии для борьбы с большевиками». 1 лютого 1919 р. начальник Політичної канцелярії Особливої наради полковник Генерального штабу Чайковський надіслав А.А.Нератову негативну резолюцію головнокомандуючого А.І.Денікіна. Останній, беручи до уваги досвід з поляками та чехо-словаками, військові частини яких «тянут и крепко тянут на родину, как только открываются пути», вважав, що «теперь, когда... Галиция и Червонная Русь свободны от австрийцев, ничего из этого дела не выйдет»⁶¹.

У Таганрозі, замість капітана Ускова, командиром батальону призначили полковника Писаренка, проте останнього за аморальну поведінку, за поданням Г.Мальця, усунули від командування і замінили на Генерального штабу генерал-майора П.К.Віцентьєва, якому в помічники надали полковника Ярошевського⁶². Станом на середину травня 1919 р., як це відомо з доповіді Г.С.Мальця, «Отдельный Карпато-русский батальон», що перебував у складі Добровольчої армії, нараховував вже понад 800 бійців⁶³. У Таганрозі ж батальйон було розгорнуто у полк, але, всупереч попереднім домовленостям про його найменування – «Карпато-русский», у штабі, за свідченням В.Ваврика, з якихось «вищих» міркувань (вочевидь – дипломатичних) дали йому назву – «Славянский», що викликало невдоволення з боку галичан. Натомість, в якості певної компенсації, головнокомандувач Збройних сил на Півдні Росії генерал-лейтенант А.І.Денікін задовольнив ряд інших вимог, поданих на його розгляд Г.Мальцем, віддавши відповідні доручення міністру закордонних справ С.Д.Сазонову та воєнному міністру генерал-лейтенанту В.Ю.Вязьмитінову⁶⁴.

9 серпня 1919 р. «Славянский стрелковый полк» вирушив з Таганрога до Олександрівська, де отримав змогу поповнити свій склад галичанами, що прибули з Києва та Галичини. З нестрєвою ротою він тоді нараховував біля 2-х тисяч особового складу. Планувалося навіть розгорнути його у бригаду, другий полк якої мав отримати назву «Карпато-русского полка». До української армії було скеровано емісарів з метою схилити уродженців Карпатської Русі у її складі до переходу під його прапори⁶⁵.

17 серпня 1919 р., коли генерал-майор П.К.Віцентьєв давав в Олександрівську прощальний вечір місцевому товариству перед запланованою передислокацією полку

до Єлизаветграда, ним було отримано телеграму про появу загонів Нестора Махна. О п'ятій ранку наступного дня «Славянский полк» у складі 1200 штиків з піснями рушив їм назустріч, не передчуваючи сумного фіналу. Біля Кичкаського мосту та станції Мирової відбувся бій з махновцями, в якому полк було розбито вщент. У бою загинули помічник командира полку, командири чотирьох його батальйонів і трьох рот, а також значна кількість галичан. Решта (переважно рядові бійці), кому вдалося вціліти, майже в повному складі потрапили до махновців у полон. Командиру полку генерал-майору П.К.Віцентьеву пощастило врятуватися разом з дружиною у човні⁶⁶.

24 вересня 1919 р., в період найбільших військових успіхів Збройних сил на Півдні Росії, від імені «Главного совета объединенных карпато-русских комитетов» до Політичної канцелярії Особливої наради було подано доволі розлогий (на чотирьох аркушах) документ – «Общий план работ по Галицкому делу»⁶⁷. Серед іншого, план передбачав широку участь «карпато-русских» військових частин (що, за ним, мали продовжувати формуватися) у війні проти більшовиків як до звільнення ними (цими частинами) вже на той час зайнятої польськими військами Галичини, так і після: «До перехода карпато-русских частей из Малороссии в Галичину они будут сражаться с большевиками наравне с прочими частями армии генерала Деникина. По освобождении Галичины в этой борьбе примет участие все вновь сформированное русско-галицкое войско»⁶⁸. Прикметно, що авторам «Общего плана ...» оволодіння Галичиною здавалося тоді більш швидкою перспективою, ніж перемога у війні проти більшовицької Росії.

Певна річ, що пропозиції «Главного совета объединенных карпато-русских комитетов», принаймні у частині військово-політичної стратегії, не мали жодних шансів бути схваленими, оскільки командування Збройних сил на Півдні Росії не було зацікавлене у відкритті ще одного фронту воєнних дій – цього разу проти відродженої Польщі.

У Криму «Славянский полк» (те, що від нього залишилося) було розформовано. Галичанами, що врятувалися, а також новоприбулими з Чехословаччини та Італії став командувати полковник Маркович. Після того як делегація «Карпато-русского комитета» на чолі з Г.Мальцем відвідала у Севастополі із доповіддю генерал-лейтенанта П.М.Врангеля і заручилася його підтримкою галичани були переведені у «Сводно-стрелковый полк», де утворили «2-й Карпато-русский отдельный батальон», командиром якого було призначено галичанина, поручика (невдовзі – штабс-капітана) Володимира Гнатика. По Арабатській Стрілці батальйон переїхав з Феодосії на позиції навпроти Генічеська, де зміг поповнитися прибулими з Новоросійська студентами-галичанами. Після розформування «Сводно-стрелкового полка» «Карпато-русский батальон» було влито до складу 49-го Брестського полку, що входив у 13-у дивізію 2-го корпусу, щоправда, майже одразу батальйон було зведено в «4-ю Карпато-русскую роту» на чолі з штабс-капітаном В.Гнатиком та начальником кулеметної команди поручиком Л.Пелехом⁶⁹.

20 травня 1920 р. «Карпато-русская рота» в складі значного врангелівського десанту, що відплив з Феодосії на 42-х пароплавах, висадилася в степах півдня України біля Кирилівки. Вона рухалася в авангарді Брестського полку і змогла відзначитися у боях біля Кизарки (неподалік від Мелітополя), Лісного (Вальдгейма)

та при взятті Великого Токмака. Пізніше вона брала участь у розгромі значних більшовицьких сил Д.П.Жлоби корпусом генерала від інфантерії О.П.Кутепова, згодом була передислокована у район Каховської переправи через Дніпро, що стала пасткою і кінцем врангелівського наступу, а також місцем загибелі багатьох галичан. В подальшому вцілілі бійці роти розділили долю врангелівських військ⁷⁰.

Таким чином, формування «карпато-руських» військових підрозділів у складі російської Добровольчої армії стало наслідком збігу низки факторів, обставин та інтересів зацікавлених у цьому сторін. Варто згадати, що значна частина біженців-українців русофільської орієнтації та примусових виселенців з українських теренів монархії Габсбургів, а також їхня політична репрезентанта в особі РНСПР – перебували у Ростові-на-Дону (згодом – у Катеринодарі) і навколо нього – цьому серці білого руху. Це полегшувало комунікацію між РНСПР, який у попередній період розробив ідеологічне обґрунтування та набув певний організаційний досвід зі спроб формування «Карпато-руського добровольческого отряда», з одного боку, і командуванням Добровольчої армії на Півдні Росії, що особливо в період її становлення гостро потребувала людських ресурсів, з іншого. Ідеологічне підґрунтя, на якому було засновано «Карпато-руський отряд», виразно промовляло девізом «Освобождение Родины и единство русского народа» з бойового прапора, пронесеного загоном в його різномірних організаційно-структурних формах через усі випробовування Громадянської війни⁷¹.

Ініціаторами формування «карпато-руських» військових частин виступали РНСПР (як колективний орган) та окремі особливо діяльні його члени – такі як Григорій Малець і Олексій Геровський, що найчастіше за інших зносилися у цьому питанні з командуванням Добровольчої армії. Останнє, у відповідності з власними інтересами, йшло назустріч частині ініціатив, що виходили від керманичів галицького політичного русофільства. А інтереси сторін збігалися далеко не в усьому. Якщо в середовищі РНСПР формування «карпато-руських» військових частин розглядалося як важливий чинник не лише внутрішньої «російської» політики, а й у тогочасних геополітичних реаліях – зовнішньої «галицької» (виношувалися плани використання цих військових підрозділів для оволодіння українськими теренами колишньої монархії Габсбургів), то командування російської Добровольчої армії намагалося уникнути втягування у збройну боротьбу за Східну Галичину, Північну Буковину та Угорську Русь, обмеживши себе на цьому напрямку тільки діями з арсеналу дипломатії (покладаючись після поразки у Великій війні країн Четвертного союзу на сприятливі рішення Мирної конференції у Парижі), а тому розглядало «карпато-руские» військові формування лише як один з чинників у «внутрішній», Громадянській, війні на теренах колишньої Російської імперії.

¹ Вважаємо за необхідне пояснити вживання у даній статті низки термінів. Так, терміни «галичани», «карпаторуси», «червоноруси» (останні два з них – є доволі штучними конструкціями), звичайно, не є повністю тотожними, маючи кожен своє смислове наповнення і розширення. Перший термін, по суті, взагалі не має у собі етнічної складової, оскільки формально «галичани» –

це всі мешканці Галичини без огляду на етнічне походження. Проте вживання усіх цих термінів у статті в синонімічному значенні «русинське (українське) населення українських теренів Австро-Угорщини» відповідає усталеній у час, що розглядається, практиці в середовищі тамтешніх русофільських кіл та їхніх покровителів у Росії. Тому вживаний у статті термін «галичани» (та похідні від нього форми), за винятком випадків одночасного використання термінів «галичани», «буковинці», «угророси», де він має вузьке значення «русинське населення власне Галичини», охоплює собою цілокупне русинське (українське) населення не тільки Галичини, а й Буковини та Угорської Русі (Закарпаття). Відповідно до практики 1914-1920 рр., назви проєктованого добровольчого загону (у російськомовній оригінальній формі) «галицко-русский», «карпато-русский», «червонно-русский» – так само вживалися в синонімічному значенні.

² Тут і далі дати подаємо за «старим стилем» - Юліанським календарем.

³ Петрович [Крип'якевич] І. Галичина під час російської окупації. Серпень 1914 – червень 1915. – Б.м., 1915. – С.12.

⁴ Там само.

⁵ Там само. – С.8.

⁶ Там само. – С.12.

⁷ Милонег. Галицко-русские добровольцы // Прикарпатская Русь. – 1915. – 13 (26) янв. – № 1526. – С.1.

⁸ Національна бібліотека України ім. В.І.Вернадського. Інститут рукопису (тут і далі – НБУ ІР). – Ф. ХХІ – Од. зб. 661 – Арк. 1–1 зв.

⁹ Там само.

¹⁰ Чехословацьке військо в Україні під час Першої світової війни. Короткий історичний нарис. – Прага: Чехословацька громада легіонерів, 2002. – С.4.

¹¹ Драгомیرهцький В.С. Чехословаки в Росии: 1914-1920. – Париж; Прага, 1928. – Док. № 3. – С.208.

¹² Там же. – С.207–208.

¹³ Там же. – С.208.

¹⁴ Там же. – Док. № 4. – С.209.

¹⁵ Там же. – Док. № 6. – С.210.

¹⁶ Див.: Чехословацьке військо в Україні під час Першої світової війни. – С.11, 24.

¹⁷ НБУ ІР. – Ф. ХХІ. – Од. зб. 661, Арк. 1 зв.

¹⁸ Серед планів облаштування понад 300 тис. галицьких біженців і виселенців, які циркулювали восени 1915 р., можна навести і такий екзотичний як проєкт завідуючого «Главного краевого благотворительного комитета во Львове» (одна з офіційних структур в системі органів російської окупаційної влади в Галицькому тимчасовому воєнному генерал-губернаторстві) ротмістра Данилова, що передбачав утворити з біженців та вигнанців військово-господарську структуру у формі «Галицького козачого війська» з осадженням останнього на Південному Кавказі – на півдні сучасної Аджарії вздовж тодішнього російсько-турецького кордону. Див.: Любченко В.Б. Нереалізований проєкт створення на Південному Кавказі «Галицького козацтва» як один із способів розв'язання проблеми біженців, породженої весняно-літніми 1915 р. поразками російської армії на Південно-Західному фронті // Проблеми історії України XIX – поч. XX ст. – Вип. IV. – К., 2002. – С.45–51.

¹⁹ НБУ ІР. – Ф. ХХІ. – Од. зб. 1201. – Арк. 1–1 зв.

²⁰ Там само. – Арк. 1 зв.

²¹ Там само. – Од. зб. 661. – Арк. 10.

²² Там само. – Арк. 11.

²³ Там само. – Арк. 12.

²⁴ Там само. – Арк. 13.

²⁵ Там само. – Арк. 14.

²⁶ Там само. – Арк. 14 зв.

- ²⁷ Там само. – Арк. 4–5.
- ²⁸ Там само. – Арк. 15.
- ²⁹ Там само. – Арк. 16.
- ³⁰ Там само. – Арк. 17.
- ³¹ Там само. – Арк. 18.
- ³² Там само. – Арк. 19.
- ³³ Там само. – Арк. 20, 21.
- ³⁴ Там само. – Арк. 22.
- ³⁵ Там само. – Арк. 23.
- ³⁶ Там само. – арк. 24.
- ³⁷ *Ваврик В.* Карпатороссы в Корниловском походе и Добровольческой армии // Вестник Юго-Западной Руси. – 2008. – № 1. – С. 103.
- ³⁸ Там же. – С.103–104.
- ³⁹ Там же. – С.104.
- ⁴⁰ Там же. – № 2. – С.109.
- ⁴¹ Там же. – № 1. – С.105–107.
- ⁴² Там же. – С.111.
- ⁴³ Там же. – С.112.
- ⁴⁴ Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ). – Ф. Р-446. – Оп. 2. – Д. 85. – Лл. 3–4 об.
- ⁴⁵ Там же. – Лл. 3 об.–4.
- ⁴⁶ Там же. – Л.4.
- ⁴⁷ Там же.
- ⁴⁸ Там же.
- ⁴⁹ Там же.
- ⁵⁰ Там же. – Л.4 об.
- ⁵¹ Там же.
- ⁵² Там же. – Лл. 1–1 об.
- ⁵³ Там же. – Л.1.
- ⁵⁴ Там же. – Л.1 об.
- ⁵⁵ Там же.
- ⁵⁶ Там же. – Лл.5–5 об.
- ⁵⁷ Там же. – Л.5.
- ⁵⁸ *Ваврик В.* Указ. соч. – № 1. – С.112.
- ⁵⁹ ГАРФ. – Ф. Р-446. – Оп. 2. – Д. 86. – Лл. 2–4 об.
- ⁶⁰ Там же. – Л.4 об.
- ⁶¹ Там же. – Л.1.
- ⁶² *Ваврик В.* Указ. соч. – С.113.
- ⁶³ Белый архив: Сборники материалов по истории и литературе войны, революции, большевизма, белого движения и т.п. / Под ред. Я.Лисового. – Т. 1. – Париж, 1926. – С.165–173. Подаємо за: *Ковальчук М.* Невідома війна 1919-го року: українсько-білогвардійське збройне протистояння. – К., 2006. – С.57.
- ⁶⁴ *Ваврик В.* Указ. соч. – С.113.
- ⁶⁵ Там же.
- ⁶⁶ Там же. – № 2. – С.105.
- ⁶⁷ ГАРФ. – Ф. Р-446. – Оп. 2. – Д. 86. – Лл. 13–16.
- ⁶⁸ Там же. – Лл. 15–16.
- ⁶⁹ *Ваврик В.* Указ. соч. – С.107.
- ⁷⁰ Там же. – С.107–108.
- ⁷¹ Там же. – С.109.